

Hammarby kyrka

© Stockholms stift
Stockholm 2008
www.svenskakyrkan.se/stockholmsstift
info.stockholmsstift@svenskakyrkan.se

Hammarby kyrka

Hammarby församling, Sollentuna kontrakt, Stockholms stift

Hammarby socken, Upplands Väsby kommun, Stockholms län, Uppland

Den nuvarande kyrkan föregicks sannolikt av en träkyrka. Omkring 1200 eller något senare, uppfördes Hammarby kyrkas långhus med tillhörande lägre och smalare kor. Under 1300-talet revs koret och kyrkan förlängdes med en travé åt öster. Ett nytt och bredare kor byggdes till. Samtidigt tillfogades en sakristia i norr. Norrväggen mot sakristian uppfördes som en relativt tunn mur av tegel. Under 1400-talet tillkom ett vapenhus och långhuset försågs med valv. 1678 rasade korvalvet och långhusets östligaste valv, varpå de ersattes med kryssvalv med halvstenstegel. Samtidigt höjdes det östra gavelrösten till samma höjd som kyrkan i övrigt. Under 1700-talet genomfördes en rad mindre förändringar av kyrkobyggnaden som gav den ett mer tidsenligt utseende. Unikt är kyrkorummets avsaknad av fönster mot norr.

Hammarby kyrka är skyddad enligt 4 kapitlet lagen om kulturminnen och ligger inom område av riksintresse för kulturmiljövården.

HISTORIK

Förleden ”hammar” i sockennamnet Hammarby, är i Uppland ett dialektalt ord och betyder ”stenig backe” och liknande. Vid sjön Fysingens södra del, norr om Hammarby kyrka, har ett stort antal runristningar återfunnits. De vittnar om människans aktivitet redan under forntiden. En av dessa runristningar, ingår i den förhistoriska väg som belagts från Hammarby och

norrut genom Skånela socken. Hammarby socken omnämns första gången 1291, men kyrkan började uppföras redan omkring 1200.

Under 1600-talet grundades tretton säterier i Upplands Väsby, varav huvuddelen i Hammarby och Ed. Hammarby socken dominerades främst av herrgårdarna Stora Väsby, Lövsta och Torsåker. Socknens östra del däremot, karaktäriserades av skogsbygd med ensamgårdar och småbyar. 1809 grundades Löwenströmska sjukhuset strax nordväst om Hammarby kyrka. Sedan sjukhuset blev länslasarett 1876, har det byggts ut i flera etapper.

Hammarby och Fresta utgjorde tidigare ett pastorat. De tre medeltida socknarna Ed, Hammarby och Fresta förenades till en storkommun 1952. De tre socknarna tillhörde Uppsala ärkestift till dess Stockholms stift bildades 1942. Hammarby kyrka har under de senaste åren framförallt använts som förrättningskyrka sedan Vilunda kyrka uppfördes i Väsby Centrum 1975.

BESKRIVNING

Omgivningen

Hammarby kyrka ligger vid sjön Fysingens södra vik och öster om den gamla landsvägen mellan Stockholm och Uppsala. Strax väster om kyrkan passerar motorvägen.

Nordost om kyrkan ligger den gamla prästgården, uppförd 1791. På Brunkebergsåsen,

nära den gamla Uppsalavägen, ligger kyrkbyn med enkla bostadslägenheter från 1800-talet samt Hammarbys fd fattigstuga. Ännu ligger kyrkan i en relativt lantlig omgivning, trots den expanderande tätorten som ger sig till känna i utblickar mot söder. Annars är det främst ljudet som skvallrar om tätortens och det moderna samhällets närhet.

Kyrkomiljön

Kyrkogården har utvidgats i flera etapper mot söder och öster. Den gamla **bogårdsmuren** finns dock bevarad åt norr och väster. Den äldsta kyrkogårdens södra gräns gick tidigare längs

Klockstapeln väster om kyrkan.

den ännu bevarade träraden i väst-östlig riktning, söder om kyrkan. Omkring 1920 utvidgades kyrkogården åt söder. En ny stenmur uppfördes kring kyrkogårdens nya del. Under 1900-talets andra del har kyrkogården utvidgats ytterligare med bl a en urnlund och en minneslund. Mot väster och norr markeras kyrkogårdens entré med murade pelare, försedda med järngrindar.

Direkt väster och söder om kyrkan finns flera större gravvårdar, framförallt stående av sten, några försedda med stenram eller kätting. I kyrkogårdens sydvästra hörn finns en muslimsk begravningsplats.

På en höjd väster om kyrkan står klockstapeln, uppförd i början av 1600-talet. Den är brädklädd och täcks av ett spåntak, krönt av en flöjel. Ursprungligen hade stapeln en klockbockskonstruktion, varav endast **hjärtstocken**

Exteriör med östgavelns **korfönster** och **vapenhus** i söder.

finns kvar. Storklockan och lillklockan tillverkades under 1700-talet respektive 1600-talet. Båda göts dock om 1882.

1961 uppfördes ett gravkapell väster om kyrkan efter ritningar av arkitekt Hans Thunell. Den nyuppförda byggnaden ersatte då ett äldre gravkapell som störtat samman. 1978–79 byggdes ett väntrum till i en lätt svängd byggnadskropp, ritad av Folke Hederus. I källaren finns **bisättningslokaler**.

Kyrkobyggnaden

Hammarby kyrka är uppförd av gråsten och har formen av en **enskeppig salkyrka** med fullbrett **korparti** och rakt avslutad alturvägg. Kyrkan ligger i öst-västlig riktning med **sakristia** i norr och **vapenhus** i söder.

Exteriör

Kyrkan har **spritputsade** fasader med slätstruktura fönster och dörröppningar. Åt söder är fönstren sedan 1770-talet höga och rundbågiga. Även de östra och västra fönstren förstörades under 1700-talet, då också östgavelns **rundblinding** försågs med fönster. Dessa tre fönsteröppningar är dock igenmurade sedan renoveringen 1936. Hammarby kyrka tillhör det fåtal kyrkor som aldrig har fått norra sidan genombruten av fönsteröppningar. Den norra fasaden har bevarat sin medeltida och slutna karaktär.

Kyrkan täcks av ett brant **sadeltak**, belagt med spån. Takstolen byggdes om 1680.

Interiör

Vapenhusets tegelvalv är sexdelat med helstensribbor. Ingången vidgades 1870–71 samt 1936.

Interiör mot **koret** i öster.

I samband med den senaste utvidgningen kläddes porten med kopparplåt. In till **sakristian** leder tre granitsteg, då golvnivån ligger lägre än den utvändiga marknivån. Under 1980-talet har **vapenhusets** entré försetts med ett vindfång av glas. Även dörröppningen mot kyrkorummet vidgades 1870–71. Dubbeldörrarna härrör från samma tid.

Långhuset täcks av två **kryssvalv** i treklöverformat profiltegel med kryss av halvstenstegel i hjässan. **Långhusets** östligaste valv, samt valvet över **koret** återuppbyggdes efter ett ras 1678. Golven är sedan 1930-talet belagda med framtagna gravhällar, samt sandstensplattor och tegel. Vid samma renovering höjdes **korgolvet** och i samband med en invändig upprustning 1994–95 byggdes det ut. I **korets** nordvägg finns en **piscina** bevarad som används för sköljning av kärl, överblivet nattvardsvin samt dopvatten.

Under 1700-talet genomfördes flera restaureringar av kyrkans interiör som skulle ge den ett mer tidsenligt utseende, med **klassicistiska** förtecken. Så försågs kyrkan 1704 med en ny altarpupsats, skuren av Caspar Schröder (död 1710), lärjunge till N Tessin d y och B Precht och en av den **karolinska tidens** främsta bild-

Altaruppsats, altare och altarring.

huggare. Altaruppsatsen består av en nisch med en Kristusskulptur, som håller ett kors i höger hand. Nischen omges av ett ramverk, täckt av en **segmentbåge**. Det grönmarmorade ramverket dekorerar av en **kartusch** och duvan, som symbol för Den helige Ande och kröns av två **keruber** samt en strålkran. På vardera sidan om Kristusskulpturen står en ängel. Altaruppsatsen donerades av Charles de Geer, ägare till Stora Väsby herrgård i Hammarby socken. Samme man medverkade även till Fresta och Eds kyrkors restaureringar. **Altarringen** är dekorerad med fyllningar och ramverk. Altaret är uppfört av murat tegel.

Under 1770-talet uppfördes orgelläktaren,

Interiör mot orgelläktaren i väster.

som dock förändrats och byggts om något under senare tid. Bland annat har de dekorativa överstyckena avlägsnats och återfinns numera på textilskåpen i **sakristian**. Barriären dekorerar av ramverk med marmorerade fyllningar och längs dess nedre del löper en **tandsnittslinje**. På läktaren står en orgel med fasad tillkommen 1995 efter ett förslag av Ulf Oldaeus. Orgelverket är tillverkat av Johannes Menzel Orgelbyggeri i Härnösand och har 20 stämmor.

Predikstolen, av bildhuggaren Andreas Hey-sing, är från 1696 och befinner sig ännu på sin ursprungliga plats vid södra **kovväggen**. Korgen är rikt dekorerad med bl a förgyllda bladornament i ramverk. Även ljudtaket är försett med

Altarskåp i ek från 1460-talet.

Dopfund och altarskåp.

rik dekor. Predikstolen har ännu dörren bevarad. Dörren flankeras av två **pilastrar** och omramas upptill av ett överstycke. Liksom altaruppsatsen donerades predikstolen av Charles de Geer. Hans insats symboliseras genom det de Geerska vapnet under bokpulpeten och på ljudtakets norra sida.

Kyrkans sista stora renovering genomfördes under ledning av arkitekt Erik Fant, 1936. Under denna tid tillkom den slutna bänkinredningen, som nu står på vardera sidan om mittgången, likaså panelen längs **långhusets** väggar. Erik Fant lät även kalka över schablonmålningarna från 1800-talets slut.

Inventarier

På nordväggen hänger kyrkans medeltida altarskåp, tillverkat i ek i Sverige av en från Lübeck invandrad mästare på 1460-talet. Det består av **corpus** med två flyglar. I samband med att den nya altaruppsatsen uppfördes flyttades altarskåpet. Av kyrkans medeltida dopfund finns endast **skaft** och **vulst** bevarad. Den nuvarande **cuppan** tillverkades i samband med renoveringen 1936. På norra väggen på orgelläktaren hänger en Kristusorso, en rest av ett **triumfkrucifix** från tidigt 1200-tal.

I kyrkorummet finns tre **begravningsvapen**. I **koret** hänger vapen över Åke Carlsson Månesköld samt Ertman Silversparre och i **långhuset** finns ett vapen över Jacob Nordencreutz.

Kyrkan äger bl a **kalk** och **patén** som härstammar från 1300-talet, om än omgjorda under senare tid. Till det äldre kyrksilvret hör även en vinkanna från 1720-talet och en brudkrona från 1780. Kyrkans äldsta bevarade **mässhake** är tillverkad av röd sidenbrokad under 1600-talet. En svart **mässhake** med broderi i silver är från 1700-talet samt ytterligare en svart **mässhake** från 1800-talet.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK

Den medeltida **bogårdsmuren** omger ännu kyrkogården åt norr och väster. Även kyrkogårdens yngre delar omramas till stor del av stenmurar. Tvärsigenom den nuvarande kyrkogården sträcker sig äldre lövträd, som minner om den gamla kyrkogårdens utsträckning. Trädraden har även miljöskapande värden.

Kyrkan är ännu till sin form bevarad sedan medeltiden, både interiört och exteriört. Den största förändring som påverkat den medeltida exteriören är fönsterförstoringarna, som ge-

nomfördes under 1770-talet. Kyrkan är dock länets enda medeltidskyrka med bibehållen fönsterlös norrfasad.

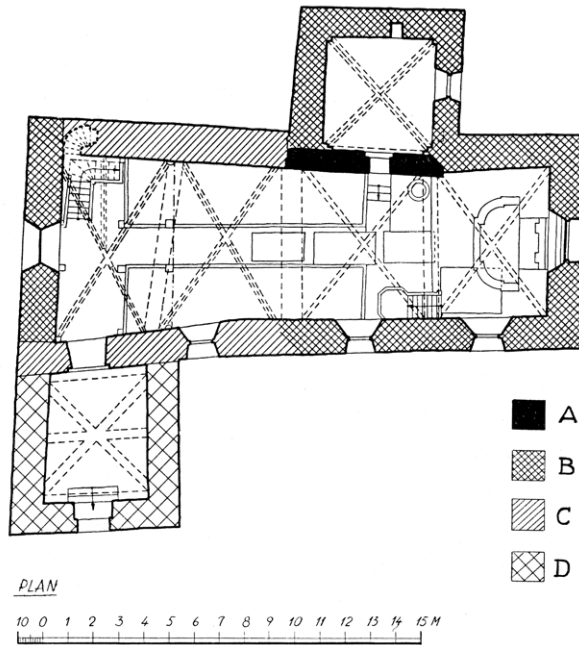
Även om kyrkorummets form är bevarat sedan medeltiden, karaktäriseras inredningen av **klassicistiska** ideal. Till detta bidrar främst den inredning kyrkan försågs med under 1700-talet; läktaren och altaruppsatsen. I samband med renoveringen 1936, under ledning av Erik Fant, framhövdes kyrkans **klassicistiska** karaktär, inte minst tack vare bänkkvarteren, som är inspirerade av 1700-talets former. Slutligen, när kyrkan försågs med en ny orgel under 1990-talet, gestaltades även dess fasad med klassiska förtecken.

Den medeltida altartavlan minner om kyrkans äldsta historia.

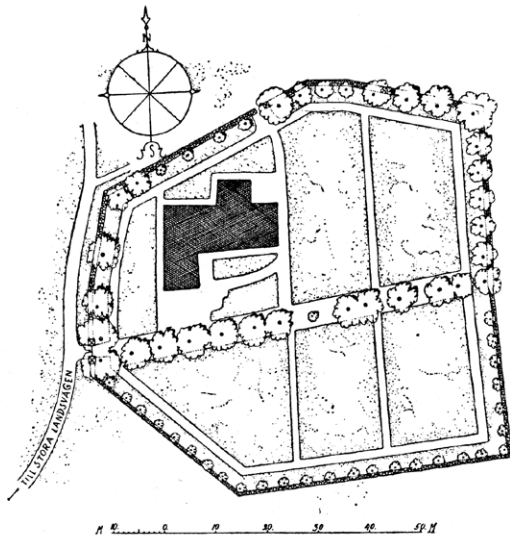
Att särskilt tänka på i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- det medeltida murverket
- kyrkan är en av få medeltidskyrkor där norrväggen bevarats i sitt ursprungliga och fönsterlösa skick
- altaruppsatsen med **altarring** från 1704, liksom predikstolen från 1696 av Andreas Heyting, är av mycket hög kvalitet. Predikstolen finns dessutom kvar på sin ursprungliga plats vid **korsets** södra vägg
- läktarbarriären utgör en viktig del av kyrkans 1700-talsinredning.

ORIENTERINGSPLANER

Plan av Hammarby kyrka mot norr. Uppmätning från 1921, kompletterad 1948. Ur Sveriges kyrkor.

Situationsplan. Uppmätning från 1921. Ur Sveriges kyrkor.

KRONOLOGI

År	Händelse	Källa
Tidigt 1200-tal	Kyrkan uppförs som salkyrka med två travéer och lägre och smalare kor . I dag är ännu den västra delen bevarad. Triumfkrucifixet tillverkas. Dopfunten tillverkas.	Karlsson 1986
1300-talet	Koret rivs och det romanska långhuset utökas med en travé åt öster och en nytt och brett kor byggs till. Sakristian muras i norr.	dito
1400-talet	Vapenhus uppförs. Kyrkan förses med kryssvalv (nu i långhusets västra del)	dito
1460	Altarskåpet tillverkas av en lybsk mästare i Sverige.	Henschen 1954
1471	Kyrkvallens utsträckning fastställs. I samma dokument omnämns bogårdsmuren .	dito
1600-talet	Nya bänkar.	dito
1623	Predikstol sätts upp. Tillverkad av Erich Clemetson Snidkarl, Sigfrid Hampespinnare och Hålm Snidkarl. Ett korskrank sätts upp.	dito
1626	Stigluckorna renoveras. Klockstapel omtalas.	dito
1627	Sakristians dörr av furu bekläs med kopparplåtar.	dito
1620-tal	Korfönstret är prytt med glasmålningar.	dito
1678–79	De två östligaste valven rasar. Valven (östra) återuppbyggs. Från samma tid härstammar sannolikt även halvstensribborna.	dito
1680	Ny takstol byggs. Det medeltida remstycket bevaras dock.	dito
1696	En ny predikstol tillverkas av Andreas Heysig.	dito
1700-tal	Nuvarande altare i tegel tillkommer.	dito
1704	Altaruppsatsen tillverkas.	dito
1716–1718	Genomgripande reparation av klockstapel. Flöjeln sätts upp.	dito
1770-tal	Alla fönsteröppningar förstoras i samband med en grundlig renovering. Taklisterna och de roderformade vindskivorna på gavlarna tillkommer. Taket repareras och orgelläktaren uppförs (senare ombyggd och tillökad).	dito
1700-talets andra hälft	Stigluckorna ändras till portstolpar.	dito

År	Händelse	Källa
1800-tal	Rundfönster på vapenhusets gavelröste.	dito
1870–71	Södra dörröppningen vidgas och får sin nuvarande korgbågiga form. Svängdörrarna tillkommer. Vapenhusets ingång vidgas.	Henschen 1954
1884	Kyrkan vitmenas. Inga uppgifter om målningar på väggar och valv. Cementgolv läggs in. Altaruppsats, predikstol och bänkar övermålas.	dito
1895	Kyrkan restaureras under ledning av arkitekten E O Ulrik. Väggar och valv dekorerar med schabloner. Öppna bänkar sätts in.	dito
1897	Nya lösa och öppna bänkar.	dito
1920	Kyrkogårdens gamla del utvidgas.	dito
1920	Altarskåpet renoveras.	dito
1921	Yttertak av spån förnyas.	dito
1931	Ett gravkapell uppförs efter ritningar av arkitekt Birger Bergström.	ATA
1936	Kyrkan restaureras under ledning av arkitekten E Fant. Golvet i koret och i gången beläggs med då framtagna gravhällar samt sandstensplattor och tegel. Korggolvet höjs 15 cm. Innerväggarna och valven vitkalkas varpå schablonmålningarna från 1895 tas bort. Altarskåpet renoveras. Altaret kortas av en halv meter för att bättre motsvara skalan i det trånga koret. Altarbordet vitputsas. Altarpallarna och knäfallen kläs med skinn. Långhusets östra och västra fönster sätts igen. Södra fönstren får nya innerbågar. Sluten bänkinredning införs. Från denna tid härstammar eventuellt även panelen runt väggarna. All övrig inredning samt alla viktigare inventarier konserveras. Järnkaminerna från 1800-talet avlägsnas och kyrkan får eluppvärmning. I sakristian läggs golv av tegel. Vapenhusets ingång vidgas åter och förses med golv av tegel. Predikstolen restaureras. Orgelläktaren målas i gråblått med marmorering i grågrönt. Ny orgelfasad och nytt orgelverk byggs av firman E A Setterquist & Son, Örebro.	Henschen 1954
1959	Altaret från 1700-talet förses med en ny skiva av brun sandsten. Ut- och invändiga omputsningsarbeten. Fönsteröppningar i södra långhusmuren förses med nya ytterfönster. Tillbyggnad av kyrkans orgelverk efter förslag av John Grönwalls orgelbyggeri i Lilla Edet. Klockstapeln beslås med ny brädpanel.	dito. ATA

År	Händelse	Källa
1960	Nytt gravkapell med bisättningsrum på bottenvåningen ersätter det äldre kapellet som rasat samman 1959 med anledning av bristfällig grund. Arkitekt Hans Thunell ritat det nya kapellet som smyckas med glasfönster av konstnären Folke Heybroek.	ATA
1972	Konservering av altarskåpet. Utförs av Sven Dahlén.	dito
1976	Ombyggnad av sakristians västvägg. Installation av toalett och tvättställ. Ny dörr tas upp.	dito
1984	Vindfång uppförs i vapenhuset .	dito
1991	Rivning av mur, uppförd under 1960-talet.	dito
1993	Utvändig renovering under ledning av Arksam & Uno Söderberg Arkitektkontor.	SLM
1994–95	Invändig upprustning under ledning av Arksam & Uno Söderbergs arkitektkontor. Bl a lagning av bänkar, behandling av läktargolv och läktartrappa. Ommålning av läktarbarriär och bänkar. Altarringens skinnklädsel byts ut. Korgolvet byggs ut. Nytt fönster i västmuren. Konservatorsåtgärder på altarskåp och epitafier , altaruppsats och predikstol.	dito
1995	Ny orgelfasad efter ett förslag av Ulf Oldaeus och nytt orgelverk. Trädplanering på kyrkogårdens södra del.	ATA
2004	Nya möbler för textilförvaring i sakristian efter förslag av AIX Arkitekter, Mona Lantzourakis.	Wallström 2004

KÄLLFÖRTECKNING

ATA Antikvarisk-topografiska arkivet

Bebyggelseregistret, Riksantikvarieämbetet

SLM Stockholms läns museum, arkivet

Ahlstrand, J T, *Arkitekturtermer*, Lund 1976

Boëthius, U, *Vägvisare till kyrkorna i Stockholms län*, Uddevalla 1980

Bonnier, A C, *Kyrkorna berättar*. Upplands kyrkor 1250–1350, Uppsala 1987

Bratt, P, m fl, *Upplands Väsby*. Kulturhistoriska miljöer, Uddevalla 1988

Calissendorff, K, *Ortnamn i Uppland*, Stockholm 1986

Henschen, I, och Tuulse, A, *Sveriges kyrkor, vol 72, Vallentuna härad, västra delen*, Stockholm 1954

Karlsson, A M, *Kyrkorna i Hammarby. Upplands kyrkor – 198*, Katrineholm 1986

Kulturminnesvårdens riksintressen i Stockholms län, Länsstyrelsen i Stockholms län 1997

Nilsson, C, *Kyrkguiden. Vägledning till kyrkorna i Stockholms stift*, Stockholm 2001

Wallström, E, *Hammarby kyrka*. Antikvarisk kontroll, Hammarby socken, Upplands Väsby kommun, Uppland. Stockholms läns museum, Rapport 2004:15.